

ПЕДАГОГІКА

УДК 371.132

М.П. ВАСИЛЬЄВА,

*доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*

ДЕОНТОЛОГІЧНИЙ КОМПОНЕНТ ПІДГОТОВКИ СУЧАСНОГО ПЕДАГОГА В УМОВАХ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті розкрито роль і особливості деонтологічної підготовки майбутнього представника педагогічної діяльності. Охарактеризовано її компоненти як цілісної системи, що забезпечує сформованість деонтологічної компетентності педагога.

Ключові слова: деонтологія, деонтологічна компетентність, деонтологічний аспект професійної підготовки.

Постановка проблеми. ХХІ ст., в яке вступило людство, висуває нові вимоги до науки й освіти, відкриває нові перспективи і галузі дослідження. Ключова роль у системі освіти, що є пріоритетною сферою в соціально-економічному, духовному і культурному розвитку Української держави, належить педагогу, оскільки саме через його діяльність реалізується державна політика, спрямована на зміцнення інтелектуального і духовного потенціалу нації, розвиток вітчизняної науки і техніки, збереження і примноження культурної спадщини. Саме на представника цієї найгуманнішої професії покладається місія освіти й виховання майбутнього покоління.

Загальне падіння духовності й моральності, втрата позитивних ціннісних орієнтацій, падіння престижу педагогічної професії, відсутність автономності сфери освіти від інших соціальних інститутів, високий ступінь індивідуалізації праці педагогів, відсутність чіткої регламентації педагогічної діяльності – все це не може не позначитися на моральному вигляді конкретних педагогічних працівників як членів соціуму. Проте саме з огляду на вчинки й діяльність конкретного педагога суспільство судить про професійну групу в цілому.

Педагогічна діяльність виступає як неперервний процес вирішення педагогічних завдань, що в кожному конкретному випадку стикається з неоднозначним педагогічним результатом, коли педагогу доводиться не лише постійно вирішувати проблему вибору, а також оцінювати цей вибір. Тому кожний педагог має бути готовий до самостійної творчої діяльності, постановки й розв'язання нових завдань, які не існували в досвіді минулих поколінь учителів. Сучасній освіті потрібен педагог, здатний прогресивно мислити, тобто породжувати власні змісти педагогічної діяльності в межах гуманістичної педагогіки.

Мета статті – розкрити роль деонтологічного компонента підготовки як одного з напрямів підвищення ефективності процесу професійної підготовки майбутнього педагога.

Виклад основного матеріалу. Практика останніх років виявила істотні недоліки в підготовці вчительських кадрів. Результати аналізу урядових документів з питань освіти, теоретичних педагогічних досліджень, досвіду практиків освіти свідчать, що вищі педагогічні навчальні заклади не забезпечують достатнього рівня особистісної та професійної підготовки вчителя до оволодіння сукупністю морально-правових норм, які регулюють виконання конкретних обов'язків та відповідальність за їх порушення, а також до прийняття рішень у

нестандартних ситуаціях практичної професійної діяльності відповідно до цільових, змістових і процесуальних характеристик освіти.

Використання деонтологічного аспекту в процесі професійної підготовки майбутнього вчителя зумовлене високою роллю його педагогічної праці, необхідністю постійної взаємодії між учасниками педагогічного процесу, в якому дотримання обов'язку педагогом стає особливо значущим, оскільки від цього залежить майбутнє вихованців.

Ознайомлення з результатами теоретичних напрацювань учених і практичним досвідом підготовки студентів у вищих педагогічних навчальних закладах до майбутньої професійної діяльності уможливило виявлення суперечності, яка об'єктивно має місце в педагогічній освіті, зокрема між складністю соціальних функцій сучасного педагога, творчою природою педагогічної діяльності, постійною підвищеною комунікативністю і необхідністю дотримуватися конкретних норм і правил педагогічних дій і, як наслідок, суперечності між потребою у підготовці майбутнього педагога, поведінка якого відповідає принципам, нормам, вимогам професійної діяльності, і відсутністю цілеспрямованої організації його деонтологічної підготовки. Отже, потребує теоретичного обґрунтування й організаційно-методичного забезпечення цілісного процесу деонтологічної підготовки, спрямованої на формування деонтологічної компетентності, що забезпечує готовність педагога до здійснення нормативної поведінки в галузі практичної професійної діяльності.

Деонтологічна підготовка майбутнього педагога характеризується як цілеспрямований і керований процес, який розпочинається в педагогічному навчальному закладі й продовжується в процесі подальшої соціальної адаптації педагога, забезпечує його готовність до здійснення нормативної поведінки в різноманітних ситуаціях професійної діяльності.

Деонтологічна підготовка як процес має свої цілі, завдання, структуру, функції, комплекс умов і передбачає оволодіння майбутнім педагогом знаннями про нормативну поведінку в різних ситуаціях професійної діяльності, сформованість умінь і потреби діяти відповідально та будувати відносини в системі «людина–людина» на основі деонтологічних принципів, норм і вимог, а також сформованість рефлексивної позиції щодо особистої поведінки, яка забезпечує вироблення деонтологічної компетентності.

Спираючись на наявні в педагогічній науці дані, можна стверджувати, що педагогічна парадигма багато в чому визначала і визначає зміст норм професійної поведінки вчителя, моральних імперативів, ідеалів, цінностей, принципів, тобто всього того, що становить зміст деонтології. Дослідники сучасних проблем історії освіти і педагогічної науки вважають, що методологічне значення такої категорії, як педагогічна парадигма для теорії і практики вимальовується в декількох напрямках. Насамперед, це ключ до формування гуманістичної культури вчителя, його об'ємного, багатовимірного бачення педагогічної реальності, звідси можливість розуміння, вияву терпимості до людей, що сповідають принципи педагогічного буття в іншій парадигмі, усвідомлення об'єктивних джерел розбіжностей в педагогічних позиціях, уміння вступити в діалог, усвідомлення внутрішньої природи тих або інших технологічних прийомів, відмова від технологій, в основі яких лежить маніпуляція людиною. Для гуманістичної педагогіки основне завдання полягає в тому, щоб допомогти самовизначенню особистості, виявленню її власної природи.

На основі такого розуміння педагогічної парадигми зроблено висновок про те, що парадигма деонтологічної підготовки майбутніх педагогів спирається на:

- співробітництво викладачів і студентів у процесі професійної підготовки, спільну продуктивну діяльність, орієнтацію на формування деонтологічної компетентності майбутнього вчителя;
- гуманітаризацію освіти як відмову від технократичного підходу до підготовки майбутнього педагога, формування в студентів мислення, що спирається на загальнолюдські цінності;
- реалізацію деонтологічної підготовки студентів у процесі професійної підготовки з урахуванням їхніх особистісних здібностей та інтересів;
- створення умов, що забезпечують оволодіння студентами інваріантом знань, що становлять основу нормативної поведінки педагога;
- адаптивність деонтологічної підготовки майбутнього педагога, що характеризується здатністю випускників пристосовуватися до мінливих соціальних умов на основі сформова-

ної у них у процесі деонтологічної підготовки готовності до педагогічної діяльності, до здійснення нормативної професійної поведінки.

У педагогіці накопичено досить великий теоретичний і практичний матеріал з проблем професійної підготовки педагога, формування його готовності до професійної діяльності. У численних дослідженнях сформульовано поняття підготовки та готовності до професійної діяльності, визначено зміст і структуру цих понять, виявлено основні параметри й умови, що впливають на ефективність підготовки, динаміку, тривалість і стійкість готовності (О. Абдуліна, Ю. Азаров, Н. Болдирева, Т. Ільїна, Л. Кондрашова, В. Сластьонін, Р. Хмельюк та ін.). В останні роки в працях українських дослідників розглядаються питання професійної підготовки педагога в різних аспектах (Н. Волкова, В. Гриньова, П. Гусак, В. Лозова, Т. Сущенко та ін.).

Деякі дослідники процесу професійної підготовки вважають, що підготовка існує в рамках педагогічного процесу, який визначається як процес, що реалізує цілі освіти і виховання в умовах систем, в яких організовано взаємодію вихователів і вихованців. Інші вказують на необхідність забезпечення неперервності процесу професійної підготовки в практичній професійній діяльності, підкреслюючи при цьому важливість самоосвіти і самовдосконалення.

Аналіз літератури засвідчив, що, незважаючи на різноманітність значеннєвих відтінків, які вкладені авторами в поняття «підготовка до педагогічної діяльності» взагалі чи будь-якого з її аспектів, усіх їх поєднує розуміння терміна «підготовка» як процесу формування, удосконалення знань, умінь, навичок, якостей особистості, необхідних для виконання певної діяльності, що реалізується під час навчання, самоосвіти або професійної діяльності.

Безсумнівно, важливим періодом у підготовці педагога до професійної діяльності є період навчання в педагогічному навчальному закладі, де закладаються теоретичні і практичні основи готовності майбутнього фахівця до професійної діяльності. Фахівець з вищою освітою – це особистість, яка володіє знанням (усвідомленням) сутності своєї діяльності, орієнтується в інваріантних характеристиках відповідних явищ і вміє виявляти і перетворювати їх у кожному конкретному випадку і, що найголовніше, ця особистість уміє тим самим передбачати і прогнозувати глибинні зміни і завдання, засоби їх вирішення [3, с. 13].

Слід зауважити, що питання підготовки педагога у вищих педагогічних закладах привертало увагу багатьох педагогів-науковців. Початковий етап теоретичних досліджень процесу навчання у вищій школі, вперше системно описаний М. Кудайкуловим, характеризується розробкою та систематизацією категоріально-понятійного апарату, визначенням методологічних позицій, виділенням закономірностей та принципів навчання, пошуком специфічних методик дослідження [2].

Далі відбувається всебічне поглиблення наукових досліджень проблем вищої школи, які можна поділити на три групи:

– розробка теоретико-методологічних основ формування і розвитку особистості педагога (С. Архангельський, С. Вершловський, Н. Кузьміна, Ю. Кулюткін, Г. Сухобська, В. Сластьонін, А. Щербаков та ін.);

– дослідження проблем формування професійних умінь та педагогічних якостей майбутніх педагогів, визначення їхньої професійної готовності до практичної діяльності (О. Абдуліна, Ю. Азаров, І. Зязюн, М. Левіна, Л. Спирін та ін.); вивчення проблем формування професійно значущих особистісних якостей студентів та педагогічної культури майбутнього педагога (М. Букач, О. Гармаш, В. Гриньова, Т. Іванова, І. Ісаєв та ін.); дослідження мотиваційної сфери (А. Дусавицький), позиції соціально-педагогічної спрямованості тих, кого навчають (Л. Ахметзянова, В. Гаєвська, Т. Деркач та ін.).

В останні роки склалася низка передумов, що зумовлюють необхідність нових підходів до професійної підготовки педагога. Аналіз соціальних, практичних і теоретичних передумов реформування вищої педагогічної школи дозволяє стверджувати, що накопичено значний потенціал, використання якого сприяє кардинальній перебудові професійної підготовки педагога, коли провідною виступає ідея гуманізації підготовки фахівця, яка пов'язана із загальною гуманізацією життя суспільства, утвердженням пріоритету загальнолюдських цінностей. Гуманістична мета професійної підготовки виступає як безупинний загальнокультурний, соціально-моральний і професійний розвиток учителя, в якій «інтегру-

ються особистісна позиція майбутнього педагога (мотиваційно-ціннісне ставлення до майбутньої діяльності) і його... професійна компетентність» [4].

Ученими доведено, що рушійними силами розвитку й удосконалення структури, змісту і методів професійної підготовки педагога, джерелами і стимулами її поступального розвитку є суперечності між:

- постійним зростанням вимог до педагога і можливостями їх повного відображення й урахування в системі професійної підготовки у ВНЗ;
- змінами в змісті педагогічної праці (під впливом різноманітних факторів) і рівнем їх відображення в змісті і методах професійної підготовки;
- посиленням соціальної значущості наук і реальним (актуальним) змістом дисциплін у ВНЗ через умови навчання;
- підвищенням об'єктивної значущості педагогічної теорії в діяльності педагога і рівнем її розвитку.

Необхідно відзначити, що традиційно вища школа була орієнтована на підготовку фахівців, здатних удосконалювати техніку, яка функціонує в рамках технології, що повільно змінюється. Важливе завдання вищої освіти полягало в тому, щоб повідомити майбутнім фахівцям певну суму знань, підкріплених практичною підготовкою, що згодом трансформувалася б у конкретну систему професійних знань, умінь, навичок. Це й знаходило висвітлення у визначенні структури професійної підготовки майбутнього фахівця, яка не була орієнтована на розвиток творчості, професійного мислення, поєднаних із загальною культурою особистості.

Сучасний період наукових досліджень професійної підготовки майбутнього педагога характеризується створенням цілісних концепцій навчання та виховання у вищому педагогічному закладі та відповідних технологій їх реалізації.

Щодо створення технологій процесу підготовки фахівця у вищій школі, в сучасній професійній педагогіці можна визначити три напрями розгортання практичного розв'язання її завдань. Перший напрям зосереджено навколо створення моделей спеціаліста як мети-еталону виконання соціального замовлення. Другий напрям охоплює розробку конкретних технологій професійної підготовки фахівців із психолого-педагогічних дисциплін. Третій напрям відображає дослідження щодо розробки технологій навчання на прикладі окремих спеціальних дисциплін.

Здійснений аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що професійна підготовка педагога у вищому навчальному педагогічному закладі являє собою інтегративну систему, яка поєднує відносно самостійні, але взаємозалежні і взаємообумовлені системи підготовки: спеціально-наукову, психолого-педагогічну, загальнокультурну, кожна з них виконує специфічні завдання. Загальнокультурна підготовка забезпечує загальноосвітній і фізичний розвиток педагогів. Психолого-педагогічна і методична підготовка сприяє формуванню у педагога знань основ педагогіки, психології, вікової фізіології, спеціальних методик, що забезпечують підготовку до навчально-виховної роботи в закладах освіти різних типів. Спеціально-наукова підготовка педагога спрямована на розвиток у нього глибоких і всебічних знань і вмінь зі своєї спеціальності, знань змісту і методів науки, що є основою певного навчального предмета, практичних умінь. Усі підсистеми професійної підготовки становлять інтегративну цілісність, що має: загальну мету (формування всебічно розвиненої особистості педагога); загальні принципи; єдину внутрішню організацію; характеризується взаємозв'язком і взаємозалежністю різних структурних елементів і активною взаємодією із зовнішнім середовищем.

Оскільки зміст професійної підготовки педагога визначається потребами соціального розвитку суспільства, зі зростанням вимог до представника педагогічної професії, характеру його діяльності в системі професійної підготовки відбувається постійний процес творчого пошуку шляхів і технологій перебудови її на основі сучасних педагогічних можливостей. З огляду на те, що в комплексному розв'язанні нових завдань з підготовки педагога постійно вирішуються питання як загальнокультурного розвитку, так і психолого-педагогічної освіти і виховання майбутнього педагога, зокрема становлення його етичної і правової культури, необхідно обґрунтувати один з можливих варіантів вирішення цієї проблеми засобами деонтологічної підготовки, яка дає можливість їх об'єднати та підвищити рівень професійної готовності педагога.

Не можна заздалегідь запрограмувати поведінку педагога в різних ситуаціях, іноді критичних, екстремальних, з якими часто стикається педагог у своїй практичній професійній діяльності, тому необхідно підготувати його до здійснення нормативної поведінки в його взаєминах з іншими учасниками педагогічного процесу (учнями, їхніми батьками, колегами, представниками керівництва, представниками суміжних спеціальностей та ін.), засновану на деонтологічних принципах, правилах і нормах:

- формувати професійну орієнтацію, що передбачає в самій діяльності певну складність, нетрадиційність, нестандартність;
- сформувати систему знань про принципи, норми, вимоги, які передбачені як нормативно-правовими документами, так і нормами моралі, в тому числі і професійної, що висувуються до педагога як особистості;
- допомогти розвинути вміння і навички здійснення нормативної поведінки в різноманітних ситуаціях практичної професійної діяльності;
- допомогти сформувати уміння здійснювати рефлексію власної поведінки.

Саме життя, як підкреслює С. Анісімов, не навчає в цьому відношенні. Можна погодитися, що науково обґрунтований характер рішень педагога в ситуаціях взаємодії з різними суб'єктами освітнього процесу виступає як результат спеціально організованого навчання педагогів [1].

Оскільки розглядаємо професійну підготовку педагога в педагогічному процесі, елементами якого є мета, завдання, зміст, методи, форми, результати, то це дає можливість розглянути процес деонтологічної підготовки з огляду на них.

При аналізі системи професійної підготовки звернули увагу на динаміку розвитку її компонентів, ті позитивні зміни, що обумовлюють успішність деонтологічної підготовки педагога, а також на причини, що можуть сповільнювати цей процес або перешкоджати йому. У зв'язку з цим деонтологічна підготовка педагога має бути організована таким чином, щоб вона забезпечувала формування знань і умінь фахівців, достатніх за рівнем узагальнення, повноти усвідомленості, дієвості, для прийняття обґрунтованих рішень у різних ситуаціях професійної практичної діяльності, тобто для готовності здійснювати нормативну професійну поведінку. Крім того, процес деонтологічної підготовки у навчальному педагогічному закладі повинен мати керований характер: орієнтація на досягнення запланованого результату; підвищення якості всього комплексу умов, що необхідні для формування деонтологічної компетентності випускників.

Необхідно зазначити, що процес деонтологічної підготовки педагога має свою структуру:

Об'єкт як здійснюване студентом перетворення в умовах деонтологічної підготовки щодо власної нормативної професійної поведінки в різних ситуаціях, що передбачає дії студента, орієнтовані на:

- формування професійно-педагогічної спрямованості на здійснення нормативної професійної поведінки, інтересу до проблем педагогічної деонтології;
- формування стійкої мотивації, спрямованої на удосконалення власної професійної поведінки;
- оволодіння знаннями у галузі педагогічної деонтології;
- оволодіння уміннями і навичками здійснення нормативної поведінки в різноманітних ситуаціях практичної професійної діяльності педагога;
- конкретні дії суб'єкта, спрямовані на подолання суперечностей між бажаною і реальною професійною поведінкою.

Суб'єктом цього процесу є студент, що бере участь у реалізації програми формування нормативної професійної поведінки. Цей суб'єкт здійснює цілепокладання у педагогічній діяльності (в умовах навчальних курсів, семінарів, спецкурсів, у період педагогічної практики) та перетворення, реалізуючи ту або іншу систему заходів педагогічного впливу. Таким чином, особистість студента – майбутнього педагога є «результатом» усіх педагогічних перетворень. Суб'єктом цього процесу, крім студента, є і викладач, оскільки він взаємодіє зі студентом, вступаючи в суб'єкт-суб'єктні відносини. Отже, процес деонтологічної підготовки торкається також істотних сторін особистості викладача: його потреб, мотивів, інтересів та ін.

Предметом діяльності студентів у процесі деонтологічної підготовки є стратегія і тактика власної нормативної поведінки в різноманітних ситуаціях (вибору, ризику, конфлікту) в різних системах взаємовідносин з іншими учасниками педагогічного процесу на основі засвоєних деонтологічних принципів, норм, вимог, що містяться в документах деонтологічного характеру. Необхідно також сказати і про те, що характер розвитку, навчання і формування особистості студента, її деонтологічних аспектів диктує необхідність цілісного, всебічного підходу до вивчення й урахування індивідуальних особливостей, закономірно обумовлює створення цілісної системи процесу деонтологічної підготовки.

Таким чином, сконструйована нами педагогічна система деонтологічної підготовки педагога передбачає фактори цілісності, тобто такі умови, що забезпечують об'єднання необхідних компонентів у систему, зберігають її як ціле, спричиняють її функціонування. Цілісність цієї системи обумовлюється і тим, що вона здійснюється в рамках цілісної навчальної діяльності: цілепокладання, мотивації, вирішення навчальних завдань, способів дій, контролю і самоконтролю. Від узгодженості та взаємодії всіх елементів системи, зв'язків між ними залежить кінцевий результат. Взаємодією елементів забезпечується взаємна нейтралізація небажаних ефектів (відсутність мотивації підготовки, незадоволені освітні потреби тощо) і взаємне посилення позитивних факторів, що робить деонтологічні знання й уміння особистісно необхідними, перспективно значущими.

Системоутворюючим фактором створеної системи деонтологічної підготовки педагога виступають найближчі і віддалені цілі діяльності. Саме мета дає єдину спрямованість усім компонентам процесу підготовки і вже цим поєднує їх.

Оскільки від педагога потрібно, щоб він знав і дотримувався у своїй практичній діяльності принципів, норм, вимог, що передбачені нормативно-правовими документами, а також норм, принципів загальнолюдської моралі, професійної моралі стосовно учнів, їхніх батьків, колег, керівництва й інших учасників педагогічного процесу, найближчою метою деонтологічної підготовки є, у першу чергу, ознайомлення студентів – майбутніх педагогів з цими нормами і вимогами, а також вироблення такої позиції, відповідно до якої вони не просто мали б дотримуватися норм, вимог, а не могли б інакше діяти, щоб їх усвідомлення і необхідність дотримання стали сутністю кожного педагога.

Основною метою деонтологічної підготовки педагога є його підготовка до здійснення нормативної професійної поведінки в галузі практичної професійної діяльності через формування системи ціннісних мотивів, деонтологічних знань, умінь, навичок, особистісно значущих якостей і уміння здійснювати рефлексію власної поведінки, тобто мета деонтологічної підготовки – формування деонтологічної компетентності педагога.

Висновки. Таким чином, деонтологічна підготовка педагога – це цілеспрямований керований процес, який забезпечує формування деонтологічної компетентності, сформованість особистісно значущих якостей, необхідних для здійснення нормативної професійної поведінки в педагогічній діяльності. Як і будь-який інший процес, деонтологічна підготовка має свої цілі, завдання, структуру, функції, комплекс умов і передбачає оволодіння студентом знаннями про нормативну поведінку в різних ситуаціях професійної діяльності, сформованість умінь і потреби діяти відповідально та будувати відносини в системі «людина–людина» на основі деонтологічних принципів, норм та вимог, умінь здійснювати рефлексію власної поведінки.

Список використаної літератури

1. Анисимов С.Ф. О крайней необходимости этического образования студентов в университете / С.Ф. Анисимов // Вестник Московского университета. – Сер. 7: «Философия». – 1996. – С. 67–68.
2. Кудайкулов М.А. Дидактические проблемы формирования основ профессионально-методических умений у будущего учителя (На материалах системы частнометодических дисциплин и педпрактики студентов-физиков пединститута): автореф. дис. ... д-ра пед. наук / М.А. Кудайкулов. – Алма-Ата, 1975. – 32 с.
3. Нечаев Н.Н. Психолого-педагогические аспекты подготовки специалистов в ВУЗе / Н.Н. Нечаев. – М., 1985. – 113 с.
4. Шиянов Е.Н. Гуманизация профессионального становления педагога / Е.Н. Шиянов // Педагогика. – 1991. – № 9. – С. 80–89.

В статье раскрыта роль и особенности деонтологической подготовки будущего представителя педагогической профессии. Охарактеризованы ее компоненты как целостной системы, которая обеспечивает сформированность деонтологической компетентности педагога.

Ключевые слова: деонтология, деонтологическая компетентность, деонтологический аспект профессиональной подготовки.

The role and features of deontological training of future teacher is opened in the article. Its components as a complete system which provides deontological competence of the teacher are characterized.

Key words: deontology, deontological competence deontological aspect of professional training.

Надійшло до редакції 7.09.2011.